

Kolozsváron született matematikusok Mathematicians born in Kolozsvár/Cluj

KÁSA Zoltán

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar
540485 Târgu-Mureș, OP. 9, CP. 4
kasa@ms.sapientia.ro

ABSTRACT

In this paper we deal with the life and scientific activity of fifteen renowned mathematician born in Kolozsvár/Cluj between 1800 and 1950.

KIVONAT

A dolgozat tizenöt, Kolozsváron 1800 és 1950 között született matematikus életét és munkásságát mutatja be.

Kulcsszavak: matematika, matematikusok, Kolozsvár

Ezt az írást tizenöt, Kolozsváron 1800 és 1950 között született matematikus életének és tevékenységének bemutatására szánjuk. Miért éppen ez az időszak? Nem ismerünk 1800 előtt Kolozsváron született matematikust, az 1950 után születettek pedig többnyire még aktívak, még ha egyesek már nyugdíjasok is közülük. Ebből a tizenöt matematikusból hét magyar, öt zsidó, kettő román és egy szlovák. Az első, és ugyanakkor a leghíresebb kolozsvári matematikus a Bolyai János.

BOLYAI JÁNOS (1802. DECEMBER 15. – 1860. JANUÁR 27.)

Apjától, Bolyai Farkastól tanulta a matematikát, akinek fiatal korában megadott, hogy Göttingában (Göttingenben) megismerkedjék Carl Friedrich Gauss-szal, a későbbi matematikus fejedelemmel. Farkas kolozsvári feleségével Domáldra költözött, ahol kis birtokán gazdálkodtak. 1804-ben meghívták a marosvásárhelyi református kollégiumba tanárnak, ahol 1851-es nyugdíjazásáig tanított. János, a magyar Euklidész, ahogy a szülőházán lévő emléktáblán nevezik, nagyszülei kolozsvári házában született a mai Bolyai utca 1. szám alatt. Tehetsége már kiskorában megmutatkozott. A bécsi katonai akadémián tanult, majd Temesvárra került. Apja minden ellenkezése ellenére egyre többet foglalkozott Euklidész párhuzamossági axiómájával, és 1823. november 3-án megírta híres levelét, amelyben bejelentette a probléma megoldását: *a semmiből egy új, más világot teremtettem*. Egyetlen nyomtatásban megjelent műve, az apja könyvének függelékeként (ezért Appendixnek nevezett remeke) az abszolút geometria megteremtése. Jánost 1833-ban, betegsége miatt nyugdíjazták, és azután haláláig Marosvásárhelyen lakott, több rövid domáldi megszakítással. Bolyai Farkas fia remekművét megküldte Gaussnak, aki későn válaszolt, és úgy dicsérte meg, hogy az felért egy sértéssel.

Furcsa firtora a sorsnak, hogy ha Gauss életében elhallgatta Bolyai János eredményét, gátolta az elismertetését, halálában sokat tett azért, hogy János művét hamarosan megismerje a tudósvilág. Hagyatékában megtalálták János Appendixét, Bolyai Farkas leveleit, és a Bolyai Farkas által felajánlott Gauss-leveleket. Az Appendixet, amelyet János latinul írt, a világ sok nyelvére lefordították. George Bruce Halsted texasi professzor szerint, aki nagyon sokat tett Bolyai János és Bolyai Farkas népszerűsítéséért, az Appendix a világirodalom legszebb kéttucatnyi oldala. Az erdélyi matematikatörténészek közül Kiss Elemér, Weszely Tibor és Oláh-Gál Róbert tettek legtöbbet azért, hogy Bolyai János emlékezete méltó helyére kerüljön. Nem matematikai munkásságát Benkő Samu ismertette és népszerűsítette több könyvében.

DÁVID LAJOS (1881–1962)

Dávid Lajos a Főtér 24. szám alatti házban született. A kolozsvári, göttingeni és párizsi egyetemeken tanult. Kolozsváron tanárai voltak Schlesinger Lajos, Farkas Gyula, Riesz Frigyes, Göttingenben pedig David Hilbert és Felix Klein. 1902-ban doktorált Schlesinger Lajosnál. 1908-ban kinevezték tanárnak Székelyudvarhelyre, 1910-től a kolozsvári egyetemen is tanított, kéthetente hétvégén. 1916-ban Budapestre került, majd 1929-től a debreceni egyetem tanára lett. Első volt, aki matematikatörténeti előadásokat tartott a mai Magyarország területén. 1940 és 1944 között ismét a kolozsvári egyetem tanára.

Írt egy monográfiát a két Bolyairól, és 1944-ben megjelentette Kolozsváron *Bolyai-geometria az Appendix alapján* című könyvét. Néhány példányt ebből a könyvből magával vitt Budapestre, ahonnan a közeledő front miatt már nem tért vissza Kolozsvárra. A Kolozsváron maradt példányokat bezúzták, csak 1991-ben jelent meg újra Budapesten faksimile kiadásban Dávid Lajos saját kezű beírásaival, javításaival. Dávid Lajos Budapesten halt meg 1962-ben.

VERESS PÁL (1893–1945)

Apja, aki a kolozsvári egyetem első évfolyamának végzettje, matematikatanár és iskolaigazgató volt Kolozsváron. Veress Pál a kolozsvári piaristáknál tanult, majd német nyelven a beszercei evangélistáknál. 1911 és 1915 között a budapesti, göttingeni és kolozsvári egyetemeken tanult. Kolozsváron doktorált 1918-ban Riesz Frigyes és Haar Alfréd irányításával. Erdélyből való kényszerű távozása után Budapesten kapott tanári állást.

1925-26-ban Berlinben folytatott tanulmányokat. 1929-től tanította a valós függvények elméletét a budapesti egyetemen. 1934-ben megkapta a jeles König Gyula-díjat. 1945 elején halt meg Budapest ostromakor mint polgári áldozat. Matematikai tevékenysége a gazdasági matematika és a matematikai statisztika körébe tartozik.

GERGELY JENŐ (1896–1974)

Gergely Jenő a kolozsvári református kollégiumba járt, majd beiratkozott a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemre, amelyet 1918-ban végzett el, és az egyetem elüzetéséig Riesz Frigyes tanársegédje volt. Gergely Jenő Kolozsváron maradt, és a Mariánum Leánygimnázium tanára lett, és az is maradt annak 1948-as megszüntetéséig. Közben, 1921-ben doktorált Szegeden. 1947-ben tanár lett a frissen alakult Bolyai Tudományegyetemen, ahol tanárként és kutatóként dolgozott, majd az egyesített egyetemen folytatta 1963-as nyugdíjazásáig.

A nemeuklidészi geometria professzora volt. Románra fordította Riemann *Über die Hypothesen, welche der Geometrie zugrunde liegen* (A geometria alapját képező hipotézisekről) című 74 oldalas művét (*Ipotezele care stau la baza geometriei lui B. Riemann. Studii și comentarii*, Editura Tehnică, 1963). Több tankönyvet írt egyetemi hallgatók és középiskolások számára.

WALD ÁBRAHÁM (1902–1950)

Mivel vallásos zsidó családba született (az akkori Széchenyi tér 17. szám alatt), azért, hogy szombaton ne kelljen iskolába mennie, magántanulóként tanult a piarista gimnáziumban, ahol 1921-ben érettségizett. A kolozsvári egyetem infrastruktúráját átvevő román I. Ferdinánd Király Tudományegyetem matematika szakán végzett 1928-ban. Közben, már 1927-től látogatta a bécsi egyetem előadásait is, ahol 1931-ben doktorált Karl Menger szakmai irányításával.

Az antiszemitizmus ausztriai fokozódása miatt 1938-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol a New York-i Columbia Egyetemen dolgozott. Kutatási területe a matematikai statisztika és a játékelmélet volt. 1950-ben egy indiai szakmai körúton repülőgép-szerencsétlenségben, alig 48 évesen elhunyt. Bolyai János után a második leghíresebb erdélyi születésű matematikus.

SZŐKEFALVI-NAGY BÉLA (1913–1998)

A Zrínyi utca 3. szám alatti házban született Szőkefalvi Nagy Gyula (1887–1953) matematikus, egyetemi tanár fiaként, de már a következő évben átköltöztek a Tamás András (ma Ion Ghica) utcába,

majd 1919-től a Mariánumban laktak. Tizenhat éves volt, amikor a család Szegedre költözött. Ott végezte el az egyetemet 1936-ban kitűnő eredménnyel, rá egy évre doktorált. 1940-ben a szegedi egyetem tanára lett. 1945-ben az MTA levelező tagja, majd 1956-ban rendes tagja lett.

Kutatási területe a lineáris operátorok elmélete Hilbert-terekben, de fontos eredményei voltak a Fourier-sorok elméletében is. 1942-ben Riesz Frigyessel közösen megjelentette a *Leçons d'analyse fonctionnelle* című majdnem 500 oldalas traktátumát, amelyet több nyelvre is (orosz, angol, német, kínai, japán és magyar) lefordítottak. Ennek egy egyszerűsített változata tankönyvként szolgált Magyarországon. Tanszékvezető, dékán, külföldi egyetemek meghívottja. 1983-ban ment nyugdíjba, 1990-től a szegedi egyetem emeritus professzora volt.

ANTON HUŤA (1915–2000)

Anton Huťa 1915-be született Kolozsváron. Georg Hronyecz irányításával doktorált (aki Schlesinger Lajos tanítványa volt Gießenben). Numerikus és alkalmazott matematikával, valamint matematikai statisztikával foglalkozott. Világszerte elismert eredményei voltak a Runge-Kutta módszer alkalmazásában. A pozsonyi Komenský Tudományegyetem tanára volt. 1973-ban volt szerencsém találkozni vele Pozsonyban, és magyarul beszélgettünk.

BALAS EGON (1922–2019)

Eredetileg Blatt Egon, majd Balázs Egon, később Egon Balaş, végül Egon Balas. A Fadrusz János (ma Eminescu) utca 5. szám alatti házban született. Miután érettségizett a kolozsvári Zsidó Líceumban, az illegális kommunista mozgalom tagja lett (Jancsó Béla volt a kapcsolattartója). 1944 őszén letartóztatták, október 16-án börtönbüntetésre ítélték. Sikerült megszöknie, és a háború után hazatért Kolozsvárra. Az illegális tevékenysége idején bujdosnia kellett, Kolozsvár különböző kerületeiben álnéven élt, és ez mentette meg a lágertől, amelyben családja minden tagja meghalt.

A háború után elvégezte a közgazdaságtant a Bolyai Tudományegyetemen, és kommunista múltja miatt nagyszerű perspektívák nyíltak számára. 1949 és 1952 között a román külügyminisztérium gazdasági osztályának a vezetője volt. 1952-ben letartóztatták, és kétéves fogvatartás után tárgyalás nélkül kiengedték, de állását nem kapta vissza. Grigore Moisil matematikus, akadémikus tanácsára kezdett matematikával, és főleg annak gazdasági alkalmazásával foglalkozni.

Miután néhány fontos cikket közölt az egészértékű matematikai programozás témakörében, feleségével sikerült Nyugatra szöknie. 1967-ben Brüsszelben közgazdaságtanból, majd 1968-ban Párizsban matematikából doktorált. Az Amerikai Egyesült Államokba telepedett le, és haláláig a pittsburgh-i Carnegie Egyetemen a Tepper School of Business professzora volt. A matematikai programozásban elsőnek írta le az additív algoritmust, és bevezette az ún. diszjunktív programozást. Az MTA külső tagja volt. Életének Nyugatra való távozása előtti szakaszát leírta a *Will to freedom: A Perilous Journey through Fascism and Communism* (magyarul *A szabadság vonzásában. Veszélyes utazás a fasizmuson és kommunizmuson át*) című könyvében.

ORBÁN BÉLA (1929–2016)

Orbán Béla a híres kolozsvári építész, Spáda János (1877–1913) unokája. 1948-ban érettségizett a kolozsvári katolikus gimnáziumban, 1952-ben elvégezte a Bolyai Tudományegyetem matematika–fizika szakát, majd ugyanott tanársegéd lett. Később, már az egyesített egyetemen doktorált 1971-ben. 1989-ben adjunktusként ment nyugdíjba. 1990 után több oktatót, akiket azelőtt mellőztek, előléptették, így lett Orbán Béla is docens.

Kutatási területei: a geometria algebrai alapjai, projektív geometria, nomográfia. Több tankönyvet fordított románból magyarra, több példátarat szerkesztett. Radó Ferenc professzorral közösen kiadott egy könyvet a geometriáról (*A geometria mai szemmel*), amely tankönyvvé vált a magyar matematika szakos egyetemi hallgatók számára.

HAMBURG PÉTER (1929–)

A kolozsvári református kollégiumban érettségizett 1946-ban. 1949-ben fejezte be tanulmányait a Bolyai Tudományegyetemen, és ott is kezdte tanári karrierjét. Topológiából doktorált 1960-ban. 1965-től a krajovai egyetemen volt docens, majd egyetemi tanár. Később Németországba költözött. Kutatási területe az általános topológia. Több könyvet és tankönyvet publikált.

NÉMETH SÁNDOR (1938–)

Kolozsváron született, de az Arad megyei Borossebesen járt iskolába. Gimnáziumi tanulmányait Aradon, a Magyar Vegyes Líceumban folytatta, és ott érettségizett 1956-ban. A kolozsvári Bolyai Egyetemen kezdte matematikai tanulmányait, majd 1959-től az egyesített Babeş–Bolyai Tudományegyetem matematika–fizika szakán tanult, és szerzett tanári oklevelet (1960-ban). Ezt követően a Román Akadémia kolozsvári fiókjának Számítási Intézetében dolgozott. 1971-ben szerzett doktori címet.

1990-től a kolozsvári egyetem docense, majd 1995-től tanára. 2006-ban vonult nyugdíjba. 2007-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választották. Kutatási területe a nemlineáris funkcionálanalízis, az approximációelmélet, a topológia, illetve a rendezett vektorterek.

GOLDNER GÁBOR (1940–2011)

1944-ben a szomszédok jóvoltából menekült meg a lágertől. A kolozsvári Emil Racoviță Líceumban tanult, majd 16 évesen beiratkozott a szintén kolozsvári székhelyű Victor Babeş Tudományegyetem matematika–fizika szakára. Az egyesített egyetemen volt tanársegéd, adjunktus, docens. 1990 után magyar nyelven is tanított, és 2005-ben a magyar tagozatról ment nyugdíjba. 1982-ben doktorált Jászvásárban Adolf Haimovici-nál *Iteratív modellek a parciális differenciálegyenletek megoldására* című dolgozatával.

Egyenlő mértékben és magas szinten ismerte a magyar és a román kultúrát is. Humora kifogyhatatlan volt, senki nem tudott úgy mondani zsidó vicceket, mint ő.

GRIGORE CĂLUGĂREANU (1947–)

A Gheorghe Barițiu Líceumba járt (1957–1964), majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetemre (1964–1969). 1977-ben doktorált a bukaresti egyetemen. Az egyetem elvégzése után tanársegéd lett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem algebra tanszékén, ahol végigjárta az egyetemi fokozatokat 2012-es nyugdíjazásig. Azóta emeritus professzor. Közben 2001 és 2009 között a kuwaiti egyetemen tanított. Kutatási területei: kategóriaelmélet, Abel-csoportok elmélete, hálóelmélet, kommutatív algebrák, gyűrűelmélet.

Szenvedélyes bridszjátékos (többször is volt országos bajnok, és szerepelt nemzetközi versenyeken 1. helyeztként is). Kedveli a zenét, és műveli is azt (tagja a *Compania de Sunet Cluj*-nak).

DEZSŐ GÁBOR (1947–2006)

A mai Báthory István Líceum elődjében érettségizett 1965-ben, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetem matematika szakát végezte el 1970-ben. Néhány évig tanár volt a Kolozs megyei Várfalván, utána pedig Kolozsváron. 1978-ban tanársegéd lett a kolozsvári Politechnikai Intézetben (ma Műszaki Egyetem). Általános és középiskolai tanárként szerzett tapasztalata alapján 1998-ban vette át a Babeş–Bolyai Egyetemen a matematika tanításának módszertanát magyar nyelven. Később matematikát tanított a Közgazdasági és Gazdálkodástudományi Karon.

2000-ben doktori fokozatot szerzett Ioan A. Rus professzor irányításával. 2005-től egyetemi docens volt a BBTE Közgazdasági és Gazdálkodástudományi Karán. Autóbalesetben halt meg 2006. február 16-án. Szerette az utazásokat, jó kapcsolatteremtő volt, képes volt nemcsak barátokat szerezni, de meg is tartani őket.

DAMIAN TRIF (1948–)

A kolozsvári Nicolae Bălcescu Líceumban végezte középfokú tanulmányait, majd 1971-ben elvégezte a matematika szakot a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. Tanársegéd (1971–1990), adjunktus (1990–1992), docens (1992–1997), egyetemi tanár (1997–2013) a Babeş-Bolyai Egyetem Matematikai-Informatikai Karának Differenciálegyenletek Tanszékén. 1983-ban Dumitru V. Ionescu professzor vezetésével doktori fokozatot szerzett *A nemlineáris egyenletek megoldásainak tanulmányozása* című értekezésével.

Kutatási területei: parciális differenciálegyenletek és dinamikus rendszerek numerikus módszerei. Három könyvet jelentetett meg románul és egyet angolul. 2013 óta nyugdíjas.

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

1. *** Erdélyi magyar matematikusok és informatikusok listája, Wikipédia, https://hu.wikipedia.org/wiki/Erdélyi_magyar_matematikusok_és_informatikusok_listája
2. *** Kolozsváron született matematikusok listája, Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Kolozsváron_született_matematikusok_listája
3. BALÁZS Márton, SZENKOVITS Ferenc: Az erdélyi magyar matematikusok, csillagászok és informatikusok tudományos munkássága az 1945–1990 időszakban. *Műszaki Szemle 37 (Historia Scientiarum 4)*, (2007) 22–37. o.